

ФЕНОМЕН ІНТЕГРАЦІЇ-ДЕЗІНТЕГРАЦІЇ У ВИМІРАХ ДІАЛЕКТИКИ

Р.М.Богачев

старший викладач

Київського національного університету України

"Київський політехнічний інститут"

У статті аналізуються підходи до розуміння сутності інтеграційних та дезінтеграційних процесів. Розглядається проблема використання будь-яких теорій розвитку інтегрованих структур.

Ключові слова: інтеграція, дезінтеграція, діалектика.

Інтеграція, інтеграційні процеси виступають і, безумовно, повинні виступати основним феноменом сучасного суспільного розвитку.

У сучасній науковій літературі існують різні напрями і підходи до розуміння сутності інтеграційних процесів. Здебільшого інтеграція розглядається як об'єктивний, багатогранний, найскладніший феномен; як процес, що є багатим на протиріччя, пошуки, значні фінансово-економічні, соціальні, правові, політичні та інші експерименти тощо. Інтеграція розглядається як більш високий соціально-економічний, політичний, організаційно-правничий і культурний показник розвитку будь-якої соціально-економічної та суспільно-політичної системи.

Багатьма дослідниками, інтеграція, як форма ускладнення системи, аксіоматично сприймається як перехід до вищого рівня соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку. В той же час дезінтеграція розглядається як регрес, спрощення, крок назад.

У такій ситуації вражає невідпрацьованість та суперечливість багатьох аспектів інтеграційних процесів.

З одного боку, концентрація Росії на власних проблемах, цілковита зовнішня дезінтеграція із старої системи, в якій Росія сприймалася (та фактично була такою) лише як джерело ресурсів, яке повинно забезпечувати інших "спокуючи" певні "провини", "купуючи" цим відповідне ставлення. Рішуча установка на "зосередження" Росії нинішньої дозволила сконцентрувати власний потенціал, зупинити регресивні, деструктивні процеси в суспільстві, культурі, економіці та почати будувати власний соціально-економічний та культурний простір на своїх умовах, з врахуванням специфічних особливостей Росії (полікультурність, багатонаціональність, релігійна терпимість тощо); простір, в який інтегруються інші учасники вже з врахуванням інтересів та на правилах гри самої Росії (власна матриця розвитку, власна мережа категорій-понять, власна система загальнолюдських моральних імперативів тощо).

З іншого боку, Україна, яка через свідому відмову (в т.ч. за вказівками ззовні) від своїх особливостей, специфічних рис, через уніфікацію всіх національних форм взаємозв'язків до євроатлантичних шаблонів, інтегрується в Європу (на умовах Європи), і як наслідок – виникнення протистояння в суспільстві, занепад культури й соціальної сфери та загострення економічної кризи.

У той же час, на рівні конкретних інтеграційних форм досить серйозною проблемою використання будь-яких теорій розвитку інтегрованих структур є різниця між юридичними практиками та економічною сутністю інтеграційних процесів, що є наслідком невідповідності між змістом та реалізованою формою – нові інтеграційні утворення, що підтвердили ефективність свого існування в інших економіках світу, об'єктивно не можуть органічно вписатися в штучно створену існуючу соціально-економічну систему, досить швидко відторгуються як чужорідні складові або ж спотворюють саму систему.

На наш погляд, це є наслідком очевидної обмеженості сучасної економічної теорії та теорії управління, які не можуть відповісти на виклики сьогодення, в т.ч. визначити причини того, чому інтеграційні процеси в економіці невідворотно призводять до регресивних процесів в суспільному житті.

Відповісти на таке запитання можливо лише з врахуванням необхідності переходу від формальної логіки та методу визначення зовнішніх функціональних зв'язків до логіки діалектичної з визначенням внутрішніх, іманентних причинно-наслідкових зв'язків, визначенням причин/джерел, механізмів та шляхів розвитку інтеграційних процесів як об'єктивного феномену сьогодення.

У словниках інтеграція (від лат. *integer* – повний, цільний, непорушний) – процес або дія, що має своїм результатом цілісність, об'єднання, поєднання, відновлення єдності. В той же час дезінтеграція (від лат. *de* –

геть від... та integer – цільний) – розсіювання, протилежність інтеграції, а дезінтегрований – розчинений, розділений та розщеплений.

Крім цього в філософській конструкції Г.Спенсера, інтеграція означає “перетворення розпиленого, непримітного стану в концентроване, явне, що пов’язано з уповільненням внутрішнього руху, в той час як дезінтеграція – перетворення концентрованого в стан розпиленості, що пов’язаний з прискоренням руху”. Г.Спенсер багатократно використовує поняття „інтеграція” як рівнозначне «агрегації». Так, розвиток Сонячної системи, планети, організму, соціальних утворень тощо розглядається як послідовна зміна станів інтеграції та дезінтеграції.

Таким чином, як вже зазначалося, інтеграція сприймається як більш високий рівень розвитку будь-якої системи, крім цього, разом з дезінтеграцією, яка виступає протилежністю інтеграції, вона демонструє розвиток системи. Такий погляд відобразився і в розумінні економістами диференціації як підготовчого етапу до інтеграції. Чи є це вірним, чи пояснюється цим сутність та результати дезінтеграційних/інтеграційних процесів? Як пояснити в такому випадку відповідно до формально-логічного мислення такі історичні „віхи” формування сучасної людини-економічної як:

- слова Ісуса Христа: „...не думайте, що Я пришел принести мир на землю, не мир пришел я принести, но меч, ибо пришел Я разделить человека с отцом его и дочь с матерью ее, и невестку со свекровью ее” [Евангелие от Матфея (10:34)], якими він стимулював злам старого родинного суспільства, але поєднав людей в новій якості, на новому рівні соціального розвитку;
- фундаментальну ідею ліберальної доктрини – протиставлення принципу єдності середньовічного феодального суспільства, яке пов’язано та утримується жорсткими скрепами релігії та деспотичною державною владою; ідеї соціальної різноманітності як праобразу сучасної ідеї плюралізму, що дало вирішальний поштовх до створення людини-економічної та нового суспільства взагалі.

Як відомо, у світі існує зв’язок всього зі всім, що проявляється у відповідних формах руху та їх перетвореннях, і, крім цього, нічого немає і пізнавати нічого. Кожна наука вивчає свої, цілком визначені форми руху і тільки філософія – рух взагалі. Рух взагалі існує, реалізує (здійснює) себе та проявляється у вигляді постійного заперечення конкретних форм руху. Кожна конкретна форма руху, перетворюючись, заперечуючи себе як дещо, “щось” кінцеве, окреме, особливе, відносне – тим самим підтверджує протилежне своїй окремішності – безкінечне, загальне, абсолютне, яке і створює

зміст всезагального поняття – руху взагалі. Таким чином, будь-яка форма руху виступає як внутрішньо суперечлива, заперечуюча себе, що утримує в собі свою протилежність. Саме це протиріччя форми руху, речі з самою собою, протиріччя, яке „штотхає його (дещо) за його межі” [2, 98] і є джерелом руху, рушійною силою розвитку взагалі [1, 27].

Те ж саме відноситься по вислову Ф.Енгельса щодо “виразу форми руху/ речі в мисленні” [6, 640]. Тобто, точно так, як дійсна суперечливість форми руху/речі є суперечливістю її самій собі, так і поняття, за допомогою яких повинна бути відображена суперечливість дійсних форм/речей, виступають внутрішньо суперечливими в собі поняттями, тобто розглядаються самі по собі та є іншими по відношенню до самих себе. Тільки в цьому випадку „природа змісту руху пізнання, яка утримується в природі руху практичного змісту пізнання є як би деяке співпадіння з рухом Природи, з рухом взагалі” [1, 15].

Таким чином, поняття має мислитися суперечливо як утримуюче в собі своє-інше-себе. Тобто перше поняття має бути роздвоєне та протилежність першого поняття виступає в формі його заперечення і заперечення як друге-першого, що утримує в собі визначення першого, „як момент зв’язку, як момент розвитку, з утриманням належного” [2, 208]. Без такого заперечення в першому понятті його суперечливість лишається в нерозвиненому вигляді, саме в цьому є сутність роздвоєння єдиного.

Тобто в понятті по відношенню до другого має утримуватися момент єдності, тобто зв’язок, знаходження належного в запереченому, а для цього протилежності доводяться до тотожності протилежностей для отримання нової єдності вже як ствердження через заперечення, як єдність заперечення із ствердженням. Без такого руху „від ствердження до заперечення – від заперечення до єдності із ствердженням...” [2, 208] мислення не може піти далі уяви або загальноуявного та змушене утримувати протилежності одну зовні іншої у незалежному співіснуванні, без взаємопроникнення, взаємодоторкання. За виразом Гегеля, друге заперечення, заперечення заперечення є „снятие противоречия, но это снятие так же мало как и противоречие, есть действие некоторой внешней рефлексии; оно есть сокровеннейший, объективный момент жизни и духа...” [2, 209-210].

Гегель у своїй роботі „Наука логіки” відзначав, що в протилежності (зовнішній суперечливості) відношення двох сторін таке,

що кожна визначається іншою і тому є тільки моментом, але в той же час кожна визначається сама собою, і це надає їй самостійність; в суперечності відношення такі, що кожна з сторін в своїй самостійності утримує іншу, і в зв'язку з цим можливість самостійності обох виключена [8, 113]. Протилежності, що складають внутрішню суперечливість, виступають як одно в іншому, через інше і для іншого, але не в протилежності, а у взаємопроникненні протилежностей, "своє-інше-себе".

Саме тому формально-логічне мислення розділяє інтеграцію та диференціацію/дезінтеграцію на опосередковані (розірвані, ізольовані) протилежності та не може визначити внутрішній зв'язок, обмежуючись констатацією лише зовнішніх зв'язків та взаємозалежностей. Таким чином, формально-логічне мислення робить лише перший крок до розкриття внутрішньої суперечливості поняття – фіксує в поняттях форми руху, явища та процеси в їх абстрактній односторонності, робить цим перше роздвоєння на протилежності (перше заперечення) в формі логічних суперечностей, що виступають "сировиною" для подальшої діалектичної обробки та розв'язання суперечностей. Тобто без подальшої діалектичної обробки проходить лише вивертання явищ із системи взаємозв'язків, із контексту, порушення їх єдності зі світом, закріплення односторонності – сутність не проявляється та і явище не може бути визнане дійсним.

Для здійснення (виникнення, розгортання, вирішення) суперечності, відновлення загальних зв'язків обраної чуттєво-практичної форми руху, визначення джерел/причин, механізмів та шляхів розвитку інтеграційних процесів, конче необхідно провести детальний аналіз поняття "інтеграція" з позицій трьох основних законів діалектики:

- взаємного проникнення протилежностей – визначення джерел розвитку – теза;
- взаємного переходу кількісних та якісних змін – визначення механізмів розвитку – антитеза;
- заперечення заперечення – напрям, ритміка, архітектоніка розвитку – синтез.

1. Закон взаємного проникнення протилежностей. Саме з визначення протилежностей однієї сутності, інтеграції, ми й почнемо.

У нашому випадку формально-логічним мисленням зроблено перший крок – розділено інтеграцію та дезінтеграцію, себто здійснено операцію диференціації. Взагалі поняття "диференціації" в соціально-економічному аспекті є більш вживаним та змістовним, але несе навантаження значення, що має більшу визначеність та може існувати поряд із інтеграцією як самостійно протилежне. Тому для збереження зв'язку єдності з протилежністю, чіткою спрямованістю на те, що воно виступає як заперечення інте-

рації, доцільно, на наш погляд, використувати поняття "дезінтеграція".

Відповідно до приведених вище визначень, більш статичним в цій парі є поняття "інтеграція". Саме інтеграція в діалектичному плані виступає не як собі рівність, не як щось, що існує поряд з дезінтеграцією/диференціацією (щось протилежне їй, якась відсутність дезінтеграції), що знаходиться в зовнішніх, абстрактно суперечливих відношеннях, а як та ж дезінтеграція/диференціація, але зі сторони її форми, кінцевості та визначеності. Тобто інтеграція виступає моментом дезінтеграції/диференціації, як її-своє-інше, постійно заперечуване, як окрема дезінтеграція/диференціація, що прямує до певної рівноваги.

Такий погляд на внутрішню суперечливість та взаємопроникнення інтеграції та диференціації дозволяє зрозуміти сутність інтеграційних процесів не лише в реальній економіці, коли інтеграція розглядається як відносна стабільність по відношенню до зовнішнього середовища, і в той же час робиться наголос на тому, що в сучасних швидкозмінних умовах основна мета кожної економічної системи, навіть на мікрорівні – стати „організацією без меж”, тобто комплексом взаємопов'язаних науково-технічних, виробничих, фінансових та соціальних процесів, інтеграція яких забезпечує постійне відтворення соціально-економічного потенціалу та органічну єдність із всією соціально-економічною та суспільно-політичною системою. В той же час сутність будь-якого організму на біологічному рівні або соціально-економічної системи взагалі є заперечення рівноваги, що чітко продемонстровано Ф.Енгельсом при розгляді питання протиріччя між „стійкістю” та „змінною”, з чого робиться висновок, що система тим більше стійка, чим більше вона нестійка (мінлива), чим більше рухлива.

Саме такий погляд дозволяє подолати обмеженість "лінійного" економічного детермінізму, відповідно до якого сучасна теорія організації розглядає останню лише в двох аспектах: економічності та ефективності, які спрямовують розвиток в напрямку мінімізації витрат та максимізації цінності/корисності для споживачів відповідно. Тобто в другий ряд ставляться інші не менш значущі аспекти діяльності організації як форми взаємодії людей – соціальний, гносеологічний, естетичний, етичний тощо; нівелюється її роль у процесах індивідуалізації соціального та соціалізації індивідуального, себто в процесі соціалізації. Саме це не дозволяє визначити дійсну роль мережевих структур як провідної форми інтеграції діяльності в сучасних

соціально-економічних та суспільно-політичних системах.

Таким чином, ми можемо усвідомити та визначити в першій ітерації дезінтеграцію як рухливість, яка приходить до нас в уявленні (в результаті чуттєво-практичного вивчення) як певна інтеграція, а також те, що інтеграція в сутності своїй є лише формою існування, формою відображення виключно рухливої дезінтеграції (а не як щось, що існує поряд з дезінтеграцією/диференціацією, з якими інтеграція зовнішньо взаємодіє) та не може бути пізнана як одночасна в собі дезінтеграція та внутрішня суперечливість. Лише за допомогою діалектики ми починаємо знаходити в сфері конкретної реальності та дійсності суперечливість інтеграції та дезінтеграції в різних областях та формах руху.

Гадаємо, саме обмежене розуміння інтеграції та дезінтеграції, коли під першою мається на увазі щось стабільне, складне, розвинене, а під другою – нестабільне, мінливе, „розхитане”, ламке тощо, не дозволяє багатьом правильно застосовувати ці поняття для дослідження соціальних явищ та визначення перспектив розвитку: діалектичний супровід суперечностей та вихід на новий, більш високий рівень розвитку за рахунок врахування суспільно-історичної ролі різноманітності культурно-історичних типів, культур (О.Шпенглер, П.А.Сорокін, А.Тойнбі), використання закону етнічної різноманітності (В.П.Казначєєв, Л.Н.Гумільов) [5, 73-75] як необхідних умов історичного прогресу на противагу посиленню антагоністичного протистояння, відчуження як наслідку спроб глобальної уніфікації культур, етносів, економік та релігій в межах єдиного політико-економічного простору західної постіндустріальної цивілізації, що безумовно призведе до соціального розпаду, колапсу, вибуху. Вже призводить.

Повернемося до відповіді на питання про причини розвитку через аналіз місця та ролі інтеграції в діалектиці єдності та боротьби протилежностей.

Зовнішня, розсудково фіксована суперечливість боротьби протилежностей та внутрішня суперечливість між боротьбою та єдністю, інтеграцією–дезінтеграцією, що досягається розумом, допомагають закріпитися уявленням про єдність/інтеграцію як вираз гармонії, злагоди, добробуту, які в будь-якому випадку краще ніж боротьба/дезінтеграція як дисгармонія, відчуженість, неприязнь. Саме тому зазвичай з'являються та побутують висновки, що єдність/інтеграція стає рушійною силою на противагу боротьбі/дезінтеграції.

Якщо ж розглянути інтеграцію-дезінтеграцію як діалектику єдності та боротьби протилежностей, то можна констатувати, що в рамках взаємопроникнення протилежностей вони є в сутності - тотожність протилежностей: їх нерозрив-

ність не в зовнішньому – де одне там і друге, а в тому, що інтеграція є дезінтеграцією із сторони форми, визначеності як її конкретний випадок (див. вище). Тобто інтеграція - це не тільки момент єдності, це також боротьба протилежностей; дезінтеграція, в якій в якості внутрішнього зв'язку виступає сам факт дезінтеграції/диференціації (як дійсної різноманітності), це та ж дезінтеграція в її конкретиці, визначеності, своє-інше-себе дезінтеграції, через що дезінтеграція реалізує себе та розглядає як форму своєї реалізації. Тобто інтеграція-дезінтеграція виступають відповідно до вимог закону як одне-в-іншому-і-через-інше, а не як чередування в часі і за певних умов станів інтеграції та дезінтеграції. В дійсності змінюється лише форма дезінтеграції, і в цьому відношенні інтеграція як вираження конкретних форм, моментів дезінтеграції як форм боротьби протилежностей, проходить, а дезінтеграція як боротьба лишається (дезінтеграція абсолютна, а інтеграція – відносна).

Таким чином, інтеграція виступає необхідною внутрішньою умовою дезінтеграції, це момент дезінтеграції в її внутрішній суперечливості, своє-інше дезінтеграції, сама дезінтеграція в своєму протиставленні собі. Відносність інтеграції та абсолютність дезінтеграції проявляється в фактичній зміні інтеграційних форм (які як форми дезінтеграції фактично і є інтеграцією), а дезінтеграція фактично залишається.

Відповідність єдності, спокою, інтеграції не випадкова, вона суттєва. Момент спокою в русі, момент інтеграції є формою вираження єдності в боротьбі протилежностей. Ми розглядаємо одне – певну форму буття матерії – тобто рух в різних аспектах. Але цей безкінечний рух реалізується та здійснюється як зміни взагалі, як протиріччя через окремі, визначені, відносні форми руху (спокій), форми суперечностей (інтеграція), єдність. В цьому суть суперечливості способу існування матерії.

Таким чином, тотожність та суперечливість єдності та боротьби протилежностей, їх нероздільність розкриваються та виражаються в діалектиці відповідних категорій та понять (в т.ч. інтеграція/дезінтеграція) відповідно до загального принципу взаємовідношення протилежностей. Згадаймо Гегельське “в сутності все - відносне”.

До основних суперечностей, які пронизують інтеграцію-дезінтеграцію як соціально-економічне явище та вимагають розгляду у формі єдності та боротьби протилежностей (здійснюваної суперечності) можна віднести:

По-перше, єдність та боротьба між ма-

теріальним змістом суспільного способу виробництва та суспільною формою виробництва.

Суспільний спосіб виробництва складається із поєднання продуктивних сил та виробничих відносин. На даному етапі його можливо характеризувати як виробництво речей.

В.І.Ленін наголошував на сутності діяльності як „гранично абстрактній конкретності всіх соціальних процесів, всієї суспільної форми руху”. Саме з діяльності як „елементарної клітини” має розвинути вся сукупність суспільних відносин, вся матеріальна та духовна культура як соціальне явище, як суспільна форма руху соціальної матерії взагалі. Тому зміст суспільного способу виробництва як і зміст інтеграційних/дезінтеграційних процесів взагалі складає діяльність, на даному етапі – діяльність людини економічної.

Внаслідок розвитку продуктивних сил, та головної, – власне і єдиної, – продуктивної сили, людини, діяльність людини економічної поступово змінюється на самодіяльність людини соціальної, і не просто соціальної, але повністю усупільненої. Саме такий розвиток людини, перехід до людини усупільненої, відчуває обмеження з боку існуючої суспільної форми: “суб’єкт – об’єктних” відносин (відносин панування та підкорення) як основного типу соціально-економічних відносин між людьми в межах сучасного способу виробництва. Внаслідок розгортання та розв’язання суперечності, як це буде доведено далі, відбувається поступовий перехід до самодіяльності людини соціальної в формі “суб’єкт - суб’єктних” відносин та суспільного способу виробництва як виробництва ідей та далі – до виробництва людей.

По-друге, суперечність між організаційною та суспільною формами інтеграції.

До організаційної форми відносяться відношення в царині управління, самоорганізації діяльності в межах певної соціально-економічної системи.

В якості суспільної форми в цій суперечності виступають “суб’єкт-об’єктні” відносини або відносини суспільного поділу праці, які вимагають відповідної організаційної форми інтеграції, що базується на жорстких централізації та формалізації діяльності людини економічної. В практиці це знайшло відображення в появі та розвитку різних інтегрованих об’єднань/структур із централізованою (лінійною, функціональною тощо) та формалізованою організаційними структурами управління. Розвиток суспільної форми, перехід до “суб’єкт – суб’єктних” відносин як відносин співробітництва та взаємодопомоги, до “розподілу самодіяльності” (та далі до “самодіяльного розподілу”) [4] стримується невідповідною організаційною формою інтеграції.

По-третє, суперечність між суспільними формами. Так, в умовах панування суспільного

поділу праці, останній як суспільна форма людської діяльності, унеможливує появу діяльності як самодіяльності, що під час переходу від людини економічної до людини соціальної приводить до виникнення суперечності.

Теза. Таким чином, в основі дезінтеграційних процесів лежить діяльність, завдяки якій „природні взаємодії перетворюються у штучні, переводяться в форми суспільних відносин, а сам світ природи („натури”) “переганяється” в світ культури. Себто процес трансформації “стадності”, “зграйності” в “спільність” та “суспільність”. Спочатку - пізнання природи. Наукове природознавство. Освоюється рівень зв’язку “суб’єкт” – “об’єкт”. І вже потім: устремління (духовне та практичне) на свою власну – соціальну „природу”. І – (спочатку теоретичне, в т.ч. науково-теоретичне) осягнення зв’язку “суб’єкт” – “суб’єкт”, а потому ... практичне освоєння цього відношення. Гуманізація суспільства. Тендування його до буття в формі дійсного (практичного) гуманізму, в формі практичної всезагальності” [4, 56-57].

Тобто дезінтеграція на цьому етапі розвитку за змістом є діяльністю із освоєння, індивідуалізації соціального, накопичення особливого для збагачення індивідуального, тобто початковим етапом наповнення індивідуального змістом всезагального в процесі індивідуалізації соціального-соціалізації індивідуального.

Саме цей процес проявляється у формуванні спочатку людини економічної, діяльності якої у формі “суб’єкт” – “об’єктних” відносин спрямована на розвиток продуктивних сил та формування процесів усупільнення, а потім переходу до людини соціальної, коли людина виступає сукупністю соціально-економічних, суспільно-політичних “суб’єкт” – “суб’єктних” відносин і далі до людини творчої як ансамблю, якісної різноманітності “суб’єктно” – “суб’єктних” відносин.

2. Закон взаємного переходу кількісних та якісних змін.

Взагалі, цей закон виражає взаємозалежність між розвитком окремих явищ і процесів соціально-економічної системи. Його сутність полягає в тому, що кількісні зміни на певному етапі переходять в якісні та навпаки, тобто нова якість, своєю чергою визначає характер, напрям, можливість і темпи протікання кількісних змін, формує кількісно нову силу розвитку.

Завдяки дії цього закону встановлюється взаємозалежність кількісних та якісних характеристик у процесі розвитку соціально-економічних явищ і процесів, їх міра. Саме

міру Гегель характеризував як сутнісну єдність кількісного та якісного або як якісно виражену кількість [3, 161]. В той же час міру з боку кількості можливо розглядати як інтервал, в середині якого не змінюється якість. Розрізняють зовнішню та внутрішню (субстанційну) міру.

Кожне явище, кожна річ, кожна форма руху має низку якостей та визначаючих їх властивостей, кількість яких зростає з ускладненням форми руху, явища, речі. При розгляді пари "якість-кількість", якість визначають як комплекс необхідних та істотних властивостей завдяки яким предмет, явище, процес набуває своєї визначеності, здійснює взаємодію з іншими формами руху, а втрачаючи якість перестає бути собою, втрачає взаємозв'язок з іншими, а кількість – як певну сукупність властивостей та ознак, які визначають ступінь розвитку якості. Тобто кількісні зміни позитивно або негативно впливають на властивість, завдяки чому кількість стає певною мірою якості, а якість – кількістю.

Істотна властивість формує найважливішу сторону якості, а сутнісна якість є формою прояву основних суперечностей. Саме сутнісні суперечності є джерелом сутнісних якостей:

- суперечність між матеріальним змістом та суспільною формою проявляється в таких якостях як *ефективність/корисність* та *економічність*;
- суперечність між суспільною та організаційною формами в такій якості як *керіваність*;
- суперечність між суспільними формами – *продуктивність*.

Якості в свою чергу розкриваються у властивостях:

- *ефективність – економічність*: рівень продуктивності (виступає якістю суперечності нижчого рівня), ресурсоємність, прибутковість, рентабельність тощо;
- *керіваність* – складність системи управління (кількість елементів, кількість рівнів управління, ступінь розгалуженості тощо), жорсткість та рівень централізації управління, ступінь формалізації стосунків тощо.

Саме діалектичний характер взаємодії якості, кількості та міри виражається в законі взаємного переходу кількісних та якісних змін. В межах окремої якості здійснюється кількісне накопичення властивостей як накопичення нової якості, що після переходу певної міри призводить до стрибка, тобто відбувається поступове руйнування старої структури властивостей та здійснюється рух від менш розвиненої форми до більш розвиненої форми, перенесення руху (який не може продовжуватися в попередній, вичерпаній якості) в нову форму, що забезпечує продовження його в іншій формі, в іншій якості.

При цьому процес переходу відбувається так, що кількість першої міри (єдності кількості та якості) переходить в якість нової міри, а якість першої в кількість нової, тобто відбувається т.з. "перелив".

Таким чином, стрибок, перерва (рос. "прерыв" [1]) – характеристика якісного перетворення, заперечення поступовості, суть якого не в зовнішніх ефектах (тривалість, швидкість), а в тому, що інтеграція як певна форма визначеності кількісно змінюється внаслідок додавання або віднімання кількості визначених властивостей (що складають у своїй єдності певну міру даної якості), але раптом перериває ці поступові зміни і перетворюється в іншу форму дезінтеграції, яка не схожа ні на те, що накопичувалося/зменшувалося, ні на те, в чому накопичувалося. Тобто руйнується одна єдність кількості та якості та створюється нова. Нова міра.

Так, накопичення на етапі виробництва речей такої властивості як соціалізація при переході до людини соціальної відображається у формуванні на етапі виробництва ідей нових якостей – естетичності та етичності, старі якості: економічність та ефективність стають (знімаються) кількісною складовою в новій мірі "соціальності". Продовження соціалізації під час переходу від суспільної форми розподілу самодіяльності та "суб'єкт - суб'єктних" відносин до самодіяльності розподілу та "суб'єктно - суб'єктних" відносин за рахунок накопичення параметрів економічності та ефективності дозволяє сформулювати нову якість – об'єктивність, що переверде діяльність людини-творця в режим "корисне здійснення блага через істину у красі" [4] (тобто гармонічна єдність якостей ефективності-економічності-етичності-естетичності-об'єктивності).

Оскільки сутність є сукупністю багатьох якостей, а, отже, і властивостей, то перехід однією якості в іншу здійснюється в межах однієї сутності. Водночас це означає перехід від однієї міри до іншої, що проявляється у випадку декількох якісних перетворень у вузловій лінії мір, наприклад:

- *рівень змісту способу виробництва*: діяльність людини економічної (виробництво речей) – самодіяльність людини соціальної (виробництво ідей)-творча діяльність людини творчої (виробництво людей);
- *рівень суспільної форми*: 1) "суб'єкт-об'єктні" відносини, "суб'єкт-суб'єктні" відносини, "суб'єктно-суб'єктні" відносини; 2) суспільний розподіл праці – розподіл самодіяльності – самодіяльність розподілу.

- *рівень організаційної форми*: централізація діяльності – децентралізація самодіяльності – самоорганізація творчості (творча самоорганізація).

В рамках певної якості здійснюється накопичення властивостей, що все більше не відповідають існуючій якості. Так збільшення кількості елементів або підвищення якісної різноманітності елементів, що інтегруються, безумовно, потребує переходу до нових властивостей систем управління – децентралізації прийняття рішень, неформальності стосунків, м'якості організаційної структури, нових форм інтеграції діяльності тощо.

Якщо організація як інтегрована форма взаємодії людей сприяє розкриттю та реалізації необмежених людських можливостей в межах розширеного творення процесу індивідуалізації соціального – соціалізації індивідуального в режимі переходу „діяльність – самодіяльність – творчість”, то, безумовно, існуючі вузлові міри як якісні кількості інтеграції на рівні якості та властивостей все більше неспроможні забезпечити розвиток людини як основної продуктивної сили, витримати натиск якісної різноманітності, породженої процесами дезінтеграції. Це зумовлює перехід до сутнісно нових мір, наприклад:

- якості ефективність та економічність при виробництві речей стають кількісною характеристикою в мірі соціальності, де якістю виступають естетичність та етичність при виробництві ідей;
- кількісні характеристики лінійних організаційних структур перетворюються в якісні для дивізійних/матричних організаційних структур (рівні управління перетворилися в якісні дивізійні елементи), а якісні в кількісні (складність, диференційованість).

Саме таке розуміння не залишає місця обмеженому, „плоскому” розумінню інтеграції як розвитку, що пов'язаний виключно з поступовим накопичуванням нових елементів, що з часом починають домінувати над старими, витіснити їх, отримувати синергетичний ефект від взаємодії. Відповідно до такого одностороннього погляду, економісти зовсім не задаються питанням, звідки беруться нові елементи (з новими властивостями). Тільки рефлексія діалектичної єдності кількості-якості в формі міри дає розуміння сутності інтеграційних процесів як історично зумовленої зміни форм взаємодії людей при переході від виробництва речей до виробництва ідей, потім – до виробництва людей.

В цьому випадку, існуючі (сущі актуально) форми інтеграційних взаємодій мають бути переглянуті на предмет їх відповідності закону взаємопереходу кількісних та якісних змін, має бути визначено, які з них відповідають якісному переходу на новий рівень розвитку, що зумов-

лений новою сутністю господарчої або соціальної діяльності суспільства взагалі, а які являють собою результат суто еволюційного процесу кількісного зростання, зростання на старій основі, яка не несе нічого принципово нового. Саме такі форми мають бути відкинуті як такі, що гальмують розвиток, поставання нової сутності діяльності як „гранично абстрактної конкретності всіх соціальних процесів, всієї суспільної форми руху” [2].

Антитеза. Будь-яка форма існування матерії стає іншим, зовсім іншим, перетворюється у все інше. Саме існування можливості цього свідчить про її невичерпність. „Невичерпність має сенс як невичерпність у всебіч, де сторона не має звичайного значення. Це питання про перетворення у все інше (всього-у-все), це питання про безкінечність в кінчному, про безкінечність та загальність зв'язків, про єдність багатоманітного “ [1, 188].

Форма реалізує можливість перетворитися у все інше, узагальнити все, ототожнити себе, інтегруватися зі всім іншим у ході безкінечного ряду перетворень, таким чином наближаючись до *всезагального* шляхом поєднання в певні типові єдності (інтеграція), тобто формування загально-особливого. В той же час, з точки зору невичерпності, інтеграція як своє-інше дезінтеграції виступає як єдність нескінченної різноманітності як безкінечності, що включена в саму цю форму в її-своїх межах. Таким чином, виникає змістовна форма, а зміст виступає оформленим.

Тобто в сутності антитези (інтеграції) знаходиться типізація, формування загального (особливого) як заперечення індивідуального шляхом узагальнення спільних властивостей, узагальнення того з нескінченної різноманітності, що кількісно змінюється (зростає або зменшується) та перетворення цього на новому рівні у формі якості нової міри. Тобто здійснюється певна стабілізація структури певних властивостей на новій якійсній основі шляхом узагальнення, відбувається типізації зв'язків елементів.

Проблема сучасної економічної теорії - в розумінні інтеграційних процесів на рівні суто кількісно-якісних перетворень, в тому, що невичерпність інтеграції як явища вбачають виключно у нескінченному дробленні форм на шляхах аналітизму та “дурної безкінечності”. Цим абсолютизується кількісна сторона та ігнорується перехід кількості в якість, тобто отримується еволюційний ряд без преривностей, розвиток інтеграційних процесів пов'язується виключно із ускладненням та виникненням нових інтеграційних

форм при повному ігноруванні змісту діяльності яка інтегрується. З цієї причини при значній різноманітності інтеграційних форм досі немає єдиної класифікації та чіткого визначення інтегрованої структури.

Таким чином, в ході якісного перетворення відбувається оголення загальних зв'язків, переходячих суперечностей та включення їх у новий синтез. Безкінечність та невичерпаність цього моменту в розгортанні суперечності лежить в основі тенденції до безкінечного руху. В розкритті суті перетворення у формі стрибка та направленості розв'язання суперечності дезінтеграції-інтеграції основну роль, на наше переконання, грає розуміння зв'язку циклів, через які проходить дезінтеграція як зростання узагальнення, що знаходить прояв у законі заперечення заперечення.

3. Закон заперечення заперечення є одним із основних законів діалектики, який характеризує напрям розвитку речі, явища, процесу, в т.ч. соціально-економічної та суспільно-політичної системи в цілому, її складових частин та окремих елементів, починаючи з умов виникнення та становлення, їх наступного розвитку, функціонування й переходу у досконаліші, більш розвинені системи.

Він органічно пов'язаний та синтезує найважливіші ознаки інших законів діалектики, охоплює єдність поступальності та спадковості, появу нового та відносно повторюваності на якісно новій основі старого тощо, що теоретично виражається в новому понятті. Тобто результати кількісно-якісних та якісно-кількісних перетворень в соціально-економічній та суспільно-політичній системі та єдності й боротьби протилежностей виявляються в появі нової цілісності, якісно або ж кардинально нової соціально-економічної та суспільно-політичної системи. Діалектичність процесу заперечення проявляється в тому, що нова система успадковує у зміненому вигляді прогресивні сторони попередньої, відкидаючи при цьому застарілі й регресивні форми, ознаки, властивості тощо.

Механізм дії закону заперечення заперечення в соціально-економічних та суспільно-політичних системах розкривається у певному усталеному колі категорій діалектики, основними з яких є заперечення, спадковість, розвиток, циклічність, спіралеподібна форма еволюції тощо [3, 180]. Процес заперечення заперечення відображається у формі кола/циклу розвитку, який складається з менших циклів (кіл), в межах яких також відбувається заперечення заперечення, внаслідок чого вся спіраль розвитку являє собою ланцюг кількох циклів, кожний з яких проходить початковий етап, свою трансформацію у протилежність (заперечення) та перехід протилежності в істотно нову протилежність (заперечення заперечення). Підкреслюємо: не

“по спіралі”, а “спіралеподібно”.

Такими циклами з погляду суспільного способу виробництва виступають – виробництво речей, виробництво ідей та виробництво людей, кожен з яких внаслідок переростання рівнем розвитку продуктивних сил (людина економічна – людина соціальна – людина творча) включає декілька інших циклів (організаційна форма інтеграції, організаційного розвитку), в межах яких відновлюються належні риси попередніх та водночас утворюючи разом новий цикл (з властивими йому малими циклами, законами та суперечностями).

Так, в межах циклу централізації діяльності проходить перехід від індивідуального до колективного та далі - до державного рівня інтеграції капіталу, що, в свою чергу, відображається у відповідних формах інтеграції діяльності.

З переходом до нового циклу „децентралізації самодіяльності”, проходить заперечення старих форм дезінтеграції новими, в яких в т.ч. відновлюються такі прогресивні риси індивідуальної форми інтеграції капіталу як підприємливість, ініціативність тощо; колективної форми інтеграції капіталу – прагнення до об'єднання, колективна творчість, колективна відповідальність тощо; з державної – намагання задовольнити суспільні потреби, соціальну відповідальність тощо.

Крім цього, виникає нова форма – транснаціональна, якій властиві інтернаціоналізація, розповсюдження міжнародних соціальних стандартів.

На наступному рівні розвитку продуктивних сил, новому рівні дезінтеграції, циклі „самоорганізації творчості” проходить утримання всіх належних рис попередніх циклів та виникає нова форма – глобальна.

Серед специфічних форм закону заперечення заперечення для соціально-економічних систем можливо визначити: заперечення більш розвиненою суспільною формою діяльності менш розвиненої; заперечення новими прогресивними організаційними формами інтеграції менш розвинених тощо.

Таким чином, *синтезом* виступає узагальнення на новому рівні, що є етапом на шляху наповнення індивідуального змістом всезагального, всезагального – змістом індивідуального при органічному опосередкуванні цих моментів загальним (особливим) в межах перманентного процесу здійснення діалектичної суперечності усупільнення індивідуального – індивідуалізації соціального [4].

Загальне народжується в сфері матеріального виробництва речей, в яких утриму-

ється момент суспільних відносин, продовжується у виробництві ідей та закінчується як всезагальне у виробництві людей (повний теза-антитеза-синтез). Саме всезагальне виступає формою прояву необхідності, що знаходить свою дійсність в діяльності по перетворенню, зміні, запереченні (дезінтеграції).

Етапи руху у розгортанні суперечності “теза-антитеза-синтез” реалізуються (здійснюються) у безкінечному ряді перетворень, як неперервно-перервний процес. З появою синтезу закінчується один процес та починається новий (із наступним своїм розгортанням та завершенням). Необхідністю виступає зростання у ряду якісних станів узагальнення. Тобто кожний синтез виступає закінченням тріади, завершуючим, уза-

гальнюючим та знімаючим два попередніх. Тобто новий цикл включає три етапи, кожний з яких є циклом, які складаються в систему розгортання суперечності на новому рівні типізації та узагальнення. На цьому вичерпується даний тип, дана типова єдність (момент інтеграції як відносна форма дезінтеграції). При цьому виникає не тільки вичерпання попередньої форми як попереднього, закінченого циклу, але й перенос попередньої в наступну.

Таким чином на рівні сутнісної суперечності – матеріального змісту та суспільної форми розгортання “теза – антитеза – синтез” можна спробувати класифікувати наступним чином (див. табл. 1).

Таблиця 1. Розгортання суперечності матеріального змісту та суспільної форми

	Теза	Антитеза	Синтез
Суспільна форма виробництва	Виробництво речей	Виробництво ідей	Виробництво людей
Матеріальний зміст	Діяльність людини економічної	Самодіяльність людини соціальної	Творчість людини творчої
Суспільна форма	Суспільний розподіл праці	Розподіл самодіяльності	Самодіяльність розподілу
	Суб'єкт-об'єктні відносини	Суб'єкт-суб'єктні відносини	Суб'єктно-суб'єктні відносини
Організаційна форма	Централізація діяльності	Децентралізація самодіяльності	Самоорганізація творчості
Сутнісні якості	ефективність, економічність	+ етичність, естетичність	+ об'єктивність

За таких умов розгортання суперечності між матеріальним змістом та суспільними формами суперечності дезінтеграція/ інтеграція призведе до того, що “всі сфери суспільного виробництва (виробництво речей, ідей та людей) стають дійсними, тобто такими, де забезпечено збіг

ті та існування: мають безпосередньо суспільний характер” [4, 125], а суспільна діяльність людей-творців здійснюється за критерієм “корисне здійснення блага через істину у красі” [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Босенко В.А. Всеобщая теория развития. – Киев, 2001. – 470 с.
2. Ленин В.И. Философские тетради // Полн.собр.соч. – М.: Госполитиздат, 1968. – Т.29. – 620 с.
3. Мочерний С.В. Методологія економічного дослідження. – Львів: Світ, 2001. – 416 с.
4. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму. – Монографія. – К.: НТУУ “КПІ”, 1998. – 310 с.
5. Философия хозяйства. Альманах ЦОНЭФ МГУ им. М.Ломоносова. – 2003. – № 6. – 304 с.
6. Энгельс Ф. Анти-Дюрин // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1958. – Т. 20. – 542 с.
7. Энгельс Ф. Диалектика природы // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1958. – Т. 20. – 542 с.
8. Экономическо-философские рукописи 1844 г. // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М.: Госполитиздат, 1958. – Т. 42. – 428 с.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2008 р.